

11. Задорожная О. О структурно-инвестиционной политике в условиях перехода к рынку // Экономика Украины. – 1995. – № 4. – С. 82–84.

12. Гусев В. Государственная инновационная политика: аспект интернационализации // Экономика Украины. – 2003. – № 6. – С. 77–84.

13. Титаренко Б. До питання про складові інноваційної діяльності // Економіст. – 2005. – № 12. – С. 66–67.

14. Новицький В. Новий етап реформування промисловості України // Реформування промисловості України. Погляд у XXI століття. Збірник матеріалів V пленуму-конференції. Спілка економістів України / Відп. ред. М. Герасимчук. – К.: Аванпост-прім. – 2001. – С. 7–14.

15. Данилишин Б., Чижова В. Научно-инновационное обеспечение устойчивого экономического развития Украины // Экономика Украины. – 2004. – № 3. – С. 4–11.

УДК 338.43 (477) (043)

© О. М. Журкану, 2008

О. М. Журкану

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ТА ПРОПОРЦІЇ

Важливість дослідження функціонування сільського господарства як складової господарчого комплексу визначається його місцем у національній економіці, змістом і характером економічних та соціальних функцій. Сільське господарство відіграє важливу роль у формуванні темпів економічного зростання. Аграрні виробники гарантують продовольчу безпеку країни та роблять значний внесок в експортні товаропотоки.

Дослідженню сільського господарства як складової економічної системи України, питанням оцінки, формування структури та використання виробничого потенціалу присвячені праці вітчизняних учених-економістів: С. І. Дем'яненка, І. І. Лукінова, О. М. Могильного, О. М. Онищенко, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука [1, с. 88], В. О. Точиліна, В. М. Трегобчука, О. М. Шпичака, А. Е. Юзефовича, В. В. Юрчишина. Вагомим внеском у розвиток макроекономічних досліджень, взаємозв'язків між окремими складовими економіки є праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Є. Гайдар, А. Гальчинський, В. Геєць, Дж. М. Кейнс, В. Леонтьєв.

Взаємовідносини сільського господарства і промисловості завжди були однією з найважливіших проблем пропорцій національної економіки.

© О. М. Журкану, 2008

Їх досліджували В. Бондаренко [2, с. 104], Т. Рябушкін, О. Москвін, А. Ревенко, В. Кириченко та інші науковці.

Метою статті є розробити методологію оцінки взаємозв'язків сільського господарства з іншими секторами економіки на основі таблиць “витрати–випуск”.

Досліджуючи пропорції та співвідношення національної економіки, необхідно виходити з двох напрямів аналізу: по-перше, вивчення галузевої структури економіки, по-друге, взаємозв'язків економічних елементів виробничого відтворення в цілому чи окремих його складових.

Для всебічного аналізу пропорцій між галузями недостатньо одного показника – необхідна їх серія. Серед найважливіших показників можна назвати співвідношення між кількістю зайнятих та обсягом валової доданої вартості, створеної певною галуззю, питому вагу галузі в загальній кількості зайнятих, у випуску, основних та оборотних засобах та у ВВП.

Крім того, існує ще низка важливих пропорцій, а саме: між окремими групами в товарообігу, споживанням та нагромадженням, виробництвом та капітальними вкладеннями тощо. Але нас перш за все цікавлять міжгалузеві пропорції та зв'язки.

Центральне місце у всій системі показників взаємозв'язків та пропорцій займають пропорції галузей (або наразі це види діяльності як відображення чистого виробничого процесу) у ВВП. Для розв'язання цієї проблеми необхідно насамперед вирішити питання, пов'язані з визначенням та межами виду діяльності, потім – виявленням характеру показника ВВП, його особливостей та аналітичних можливостей.

Структура зайнятості населення в Україні свідчить про низьку ефективність сільського господарства, оскільки зайнятість у цій галузі в кілька раз вища, ніж у розвинених країнах. У той же час аналіз динаміки структури зайнятості виявляє позитивну тенденцію до збільшення її частки у сфері послуг (із 40% – 1997 р. до 49% – 2007 р.). Перехід зайнятих із виробничої сфери у сферу послуг на тлі поступового виходу з кризи саме виробничого сектору свідчить про зменшення трудозатратності структури економіки України, а отже, про підвищення її ефективності шляхом структурних зрушень.

Вивчення пропорцій не обмежується обчисленням абсолютних та відносних показників у розрізі окремих видів діяльності. Недостатньо також досліджена їх динаміка, хоча це є обов'язковою умовою вивчення економічних змін. Найбільш складною формою виявлення пропорцій та взаємозв'язків є розрахунки, що відображають складний комплекс взаємовідносин різних економічних процесів та явищ у національній економіці в різних аспектах. Основним із них при вивченні пропорцій повинен бути галузевий.

При дослідженні слід пам'ятати, що пропорції та взаємовідносини між галузями визначаються як економічним значенням останніх, їх часткою в національній економіці, так і оборотом матеріальних цінностей між ними.

Взаємозв'язки між галузями економіки наведені в міжгалузевому балансі (МГБ). Ідея МГБ виникла в радянській статистиці. Зокрема, міжгалузевий принцип було використано при побудові балансу 1926 р. Він являв собою найпростішу схему з основними галузями народного господарства. Зарубіжні економісти розпочали практику побудови таких балансів після Другої світової війни.

Зазвичай взаємозв'язки наводяться в трьох одиницях виміру: вартісних, трудових та натуральних.

У першому випадку ми отримуємо по вертикалі структуру матеріальних витрат певного виду діяльності. Після переліку всіх матеріальних витрат для отримання в підсумку по вертикалі повної вартості виробленої продукції вводяться рядки, які характеризують оплату праці найманих робітників виду діяльності, валовий прибуток, змішаний дохід.

Перерахувавши по горизонталі всі галузі, в які була направлена продукція, наприклад, для сільського господарства їх 28, ми отримаємо повну вартість тієї продукції аграрного сектору, що розподілена по всій економіці.

Отже, якщо взяти всі види діяльності та форми споживання, то отримаємо по горизонталі вартість продукції сільського господарства, яка розподілилася по всіх видах діяльності економіки країни, а по вертикалі – ту ж суму, але пов'язану із структурою витрат. Тому баланс іноді називають шаховим.

Міжгалузевим він називається тому, що показує зв'язки між видами діяльності (галузями). Сучасний аналог цього методу називається „input-output”, тобто метод витрат–випуску продукції [3, с. 15].

Отже, наразі основним джерелом інформації для дослідження пропорцій та взаємозв'язків між галузями є таблиці “витрати–випуск”, укладені за даними системи національних рахунків. Зведена таблиця складається з трьох основних розділів-квадрантів. Квадрант I відображає міжгалузеві взаємозв'язки з використанням у процесі виробництва окремих видів товарів та послуг; II –кінцеві споживчі витрати на придбання товарів та послуг у розрізі домашніх господарств, органів державного управління, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Також до цього квадранту включено валове нагромадження, експорт та імпорт; квадрант III – це утворення первинних доходів за наступними компонентами: оплата праці найманих робітників, податки, крім субсидій на виробництво та імпорт, валовий прибуток, змішаний дохід.

Головну роль у системі цих показників відіграє квадрант I, який містить основний масив інформації, що використовується для аналізу міжгалузевих

зв'язків.

У квадрантах I і II відображаються такі найважливіші взаємозв'язки і пропорції економіки країни, як галузева та матеріально-речова структура проміжного споживання, витрат на кінцеве споживання, взаємозв'язки між випуском, витратами на проміжне споживання та кінцеве споживання.

У I і III квадрантах наводяться такі співвідношення та пропорції, як вартісний склад продукції кожної галузі, галузева та вартісна структура ВВП, його розподіл на оплату праці найманих робітників і валовий прибуток.

Сільське господарство пов'язане практично з усіма галузями. Всю економіку країни можна відобразити в таблицях “витрати–випуск”. Чим більше галузей та підгалузей, а в сучасній класифікації видів та підвидів діяльності, буде представлено в МГБ, тим повніше відобразатиметься стан економіки, її внутрішня структура, взаємозв'язки та пропорції.

У такому балансі види діяльності розташовані по вертикалі та горизонталі. Наразі українська статистика будує баланс, який охоплює 38 основних видів діяльності. З одного боку, для детального аналізу, наприклад, промисловості, це недостатньо, оскільки згідно із КВЕД, лише промисловість включає понад сто видів діяльності. З іншого – побудова МГБ надзвичайно затратний і трудомісткий процес. Наприклад, над балансом 1947 р. у США працювали 4 роки, і ця робота коштувала десятки мільйонів доларів, а другий такий баланс побудовано 1963 р. [4, с. 9]. Якщо врахувати, що МГБ в Україні розробляється щорічно, то для цілей оперативного аналізу та дослідження динаміки міжгалузевих відносин така укрупнена схема загалом є достатньою.

Існує система аналітичних показників, побудованих на основі таблиць “витрати–випуск”, які дають змогу досліджувати взаємопов'язане функціонування галузей економіки країни. До них відносять коефіцієнт валової доданої вартості, який по галузях утворює матрицю доданої вартості, коефіцієнт впливу, коефіцієнт відгуку, коефіцієнт імпорту, матриця цінового впливу [5, с. 344; 6, с. 5].

Таблиці “витрати–випуск” дають найбільш повне уявлення про структуру економіки і фактичних взаємозв'язків між видами діяльності, про міжгалузеві потоки сировини, продукції тощо. Вони є джерелом ще одного типу важливих даних, а саме на їх основі можна розрахувати коефіцієнти прямих та повних витрат, на базі яких також проводиться аналіз та будується ряд показників.

Коефіцієнт валової доданої вартості показує, який обсяг займає вартість, утворена обробкою у випуску галузі, тобто характеризує структуру витрат галузі та дає змогу порівняти їх із структурою витрат інших галузей.

Розрахована матриця доданої вартості, яка складається з одного рядка:

$$Q = q_1; q_2 \dots q_{38}$$

де, q_1 – описує частку доданої вартості сільського господарства на 1 грн. продукції цієї галузі і т.д.

Найбільшою є частка доданої вартості торгівлі і транспорту. Так, на 1 грн. продукції цих видів діяльності припадає відповідно 58 та 59 коп. доданої вартості. Взагалі найбільша частка доданої вартості у випуску галузей, що виробляють послуги. Для промисловості, сільського господарства, будівництва ця частка у випуску менша, хоча аналіз динаміки її матриці свідчить про поступове вирівнювання цього показника відносно різних видів діяльності, тобто сучасній економіці країни притаманні стабілізаційні процеси. В сільському господарстві також зростає частка доданої вартості у випуску порівняно з 2003 роком., що цілком логічно. В останні роки в цьому секторі економіки спостерігається поступове поліпшення ситуації.

Коефіцієнт імпорту визначається відношенням обсягів імпорту галузі до внутрішнього споживання. Внутрішнє споживання галузі є різницею між випуском та експортом продукції. Коефіцієнт дає можливість оцінити ступінь залежності галузевого виробництва від імпортних поставок. Наводимо коефіцієнт імпорту, розрахований за даними МГБ і таблиць “витрати–випуск”, (табл. 1).

Таблиця 1
Коефіцієнти імпорту окремих видів діяльності, 2003–2007 рр.

Вид діяльності	2003	2004	2005	2006	2007
Електроенергетика	0,031	0,003	0,001	0,001	0,001
Нафтоперероблення	1,349	1,694	0,756	0,159	0,215
Видобування вугілля і торфу	0,110	0,085	0,135	0,091	0,229
Хімічне виробництво	1,034	1,105	1,705	1,216	2,233
Виробництво машин та устаткування	0,791	1,187	1,074	0,991	2,639
Текстильна та шкіряна промисловість	1,036	1,244	1,174	1,419	2,809
Харчова промисловість	0,090	0,116	0,084	0,082	0,136
Будівництво	0,039	0,077	0,057	0,056	0,026
Сільське господарство	0,006	0,013	0,017	0,013	0,083
Лісове господарство	0,000	0,035	0,025	0,139	0,048
Рибне господарство	0,865	0,559	0,607	1,288	1,920
Транспорт	0,128	0,151	0,264	0,175	0,181
Торгівля	0,041	0,120	0,003	0,002	0,002

За результатами розрахунків видно, що найбільш залежними від імпортних надходжень є хімічне виробництво, машинобудування, текстильна та шкіряна промисловість. Знизився коефіцієнт імпорту в нафтопереробленні, і хоча залежність цієї галузі від імпоротної сировини очевидна, це пояснюється скороченням сировинної складової у вартісному показнику випуску.

Сільське господарство є галуззю з низкою імпортозалежністю, оскільки воно здебільшого потребує такі види ресурсів, сировини та продукції, які виробляються економікою країни.

Взаємозалежності галузей у процесі виробництва кількісно виражаються системою прямих, опосередкованих та повних витрат товарів і послуг. Кожен коефіцієнт повних витрат є сумою прямих та опосередкованих витрат і виражає витрати, потрібні для збільшення продукції двох взаємопов'язаних галузей, але з урахуванням витрат, які необхідно виробити для досягнення цієї мети в сумісних галузях.

Матриця повних витрат складається на основі таблиць “витрати-випуск” і характеризує повні виробничі витрати по 38 видах діяльності. Матриця, що розраховується Держкомстатом України, має вигляд:

$$B = \begin{matrix} b_{1,1}; b_{1,2} \dots b_{1,38} \\ \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \\ b_{38,1}; b_{38,2}; \dots b_{38,38} \end{matrix}$$

де: B – матриця повних витрат, грн. на 1 грн. випуску;

b_{ij} – елементи матриці.

Елементи першого стовпчика визначають витрати (попит) продукції сільського господарства кожним із 38 видів діяльності в розрахунку на 1 грн. продукції сільського господарства, або внесок кожного з них. Виходячи з цього, найбільше в процесі виробництва сільське господарство використовує продукцію видобування вуглеводнів – 9 коп. на 1 грн. виробленої продукції, харчової промисловості – 3, нафтоперероблення – 10, хімічного виробництва – 7, машинобудування – 5, електроенергетики – 3, торгівлі – 16, транспорту – 8 копійок.

Елементи першого рядка характеризують витрати продукції сільського господарства кожним видом діяльності в розрахунку на 1 грн. їх випуску. Отже, продукція галузі найбільше використовується в процесі виробництва такими видами діяльності, як рибне господарство – 11 коп. на 1 грн. продукції, харчова промисловість – 48, текстильна та шкіряна промисловість – 21, готелі та ресторани – 18, освіта – 6, охорона здоров'я – 9 коп. Саме ці галузі найбільше залежать від сировинної бази, що створюється в сільському господарстві.

Елементи головної діагоналі – $b_{1,1}; b_{2,2}; \dots b_{38,38}$ – описують самовитрати галузей. Сільському господарству притаманні надзвичайно

великі самовитрати, оскільки коефіцієнт повних витрат дорівнює 1,59. Значна частка продукції, яку споживає галузь у процесі виробництва, створюється нею ж. Це перш за все корми та насіння, органічні добрива.

Ступінь взаємовпливу галузей визначається за допомогою коефіцієнтів впливу та відгуку, які обчислюються на основі коефіцієнтів повних витрат. Ці коефіцієнти дають змогу проаналізувати структуру випуску галузі та кінцевого споживання продукції галузей.

Зокрема, коефіцієнт впливу показує, як змінюються обсяги виробництва галузей при зміні кінцевого споживання продукції j -ї галузі. Коефіцієнт визначається за формулою:

$$K_{\text{впл}} = \frac{\sum_i b_{ij}}{\frac{1}{n} \sum_i \sum_j b_{ij}},$$

де b_{ij} – коефіцієнти повних витрат.

Коефіцієнти впливу розраховано для всіх видів діяльності за 2006–2007 роки. На їх основі виявлено ступінь впливу елементів кінцевого споживання на випуск продукції 2006 р.: найбільший коефіцієнт впливу мали такі види діяльності, як виробництво кокспродуктів ($K_{\text{впл}}=1,523$) і металургія та оброблення металу ($K_{\text{впл}}=1,4$).

Значний вплив також спостерігається в інших галузях промисловості: наприклад, у харчовій ($K_{\text{впл}}=1,219$), текстильній та шкіряній (1,204), нафтоперобленні (1,236), хімічній (1,228). Для сільського господарства також характерний коефіцієнт впливу, що перевищує одиницю ($K_{\text{впл}}=1,055$). Тобто при зміні кінцевого споживання в цій галузі на одиницю її продукції зросте на 1,055.

Найменший вплив, згідно з розрахованими нами коефіцієнтами, спостерігався в громадській діяльності ($K_{\text{впл}}=0,692$), освіті (0,716), послугах юридичних осіб (0,732), фінансовому посередництві (0,764), пошті і зв'язку (0,705). Отже, найнижчий вплив характерний переважно для такого виду діяльності, як послуги.

Для решти досліджуваної сукупності коефіцієнт впливу близький до одиниці, що свідчить про стабільне положення окремої галузі порівняно з іншими і рівномірний рівень впливу кінцевого споживання на випуск кожної галузі.

Коефіцієнт відгуку характеризує зміну випуску продукції j -ї галузі при зміні на одиницю кінцевого споживання продукції всіх інших галузей. Він оцінює стан галузі по відношенню до інших, але за відмінним від

попереднього коефіцієнта критерієм і розраховується за формулою:

$$K_{\text{відз}} = \frac{\sum_j b_{ij}}{\frac{1}{n} \sum_i \sum_j b_{ij}}$$

Вище значення коефіцієнта відгуку відповідає більшому реагуванню обсягу випуску галузі на зміни кінцевого споживання в інших галузях.

Найбільше значення коефіцієнта відгуку 2006 р. спостерігалось у видобуванні вуглеводнів ($K_{\text{відз}} = 2,938$), торгівлі (2,868), транспорті (1,8), видобуванні вугілля і торфу (1,631), машинобудуванні (1,675), електроенергетиці (1,749), нафтоперобленні ($K_{\text{відз}} = 1,539$); найменше – у будівництві ($K_{\text{відз}} = 0,499$), газопостачанні (0,589), тепlopостачанні (0,609) та водопостачанні (0,551), здачі в найм (0,492), освіті (0,526), охороні здоров'я (0,516), громадській діяльності (0,444), а також рибному (0,483) і лісовому господарстві ($K_{\text{відз}} = 0,525$).

Для сільського господарства значення коефіцієнта становило 1,163, тобто при збільшенні кінцевого споживання всіх галузей на одиницю випуск сільського господарства зростає в 1,163 рази.

Таким чином, сільське господарство, з одного боку, має значний вплив на виробництво інших галузей, а з іншого – є досить чутливим до змін в інших галузях, тобто збільшення випуску та кінцевого споживання цієї галузі швидко і позитивно позначиться на інших сферах економіки, а позитивні зміни в економіці відразу вплинуть власне на сільське господарство.

Література

1. Саблук П. Т., Малік М. Й., Валентинов В. Л., Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. – К.: ІАЕ, 2002. – 294 с.
2. Балансовий метод вивчення розвитку народного господарства /За ред. В. Бондаренка. – К.: Наукова думка, 1974. – 352 с.
3. Крючкова І. Макроекономічні наслідки зміцнення гривні // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 5. – С. 14–18.
4. Шпичак О. М. Теоретичні основи еквівалентного обміну в агропромисловому комплексі // Економіка АПК. – 2000. – № 9. – С. 3–10.
5. Кобута І., Шевцов О. Внутрішня підтримка сільського господарства в контексті приєднання України до Світової організації торгівлі // Актуальні питання аграрної політики. – К., 2002. – С. 342–412.
6. Сошникова Л. А., Тамашевич В. Н., Коноваленко Е. В. Методологические вопросы анализа межотраслевого баланса // Вопросы статистики. – 2001. – № 12. – С. 3–7.